

RECENTE DESCOPERIRI PALEOLITICE ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI: MICROZONA RUPEA – HOMOROD – UNGRA, JUDEȚUL BRAȘOV

Adrian DOBOŞ^a, Silviu GRIDAN^b

^a Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, e-mail: addobos@fulbrightmail.org

^b Asociația ArheoVest Timișoara, e-mail: gridan.silviu@yahoo.com

Keywords: Palaeolithic, field survey, southeastern Transylvania

Abstract: Our paper presents newly discovered Palaeolithic site(s) near the city of Rupea (Brașov County). The lithic pieces were found in the ploughed fields. The assemblage mainly features massive flakes knapped in siliceous sandstone. Among the retouched tools, the most numerous are the sidescrapers; we also identified a Levallois core and two Levallois flakes. We suggest that the lithic inventory belongs to the Middle Palaeolithic.

Cuvinte-cheie: Paleolithic Mijlociu, periegheză, sud-estul Transilvaniei

Rezumat: Articolul de față semnalază descoperirea unor piese litice atribuite Paleoliticului în zona orașului Rupea, jud. Brașov. Materialul litic a fost descoperit în solul arat. Piese, cioplite din gresie silicioasă, sunt în general masive. Cele mai numeroase unele sunt racloarele; au fost identificate și trei piese Levallois (un nucleu și două așchii). Considerăm că materialul litic poate fi atribuit Paleoliticului Mijlociu.

INTRODUCERE

În ultimii ani, în aria geografică adiacentă cursului râului Olt, cuprinsă între localitățile Rupea și Șercaia din județul Brașov (sud-estul Transilvaniei), au fost identificate prin cercetări de suprafață numeroase locuri sezoniere sau permanente, care aparțin intervalului de timp cuprins între neoliticul timpuriu și secolele XVIII–XIX. Aceste locuri, descoperite foarte recent și introduse parțial în circuitul științific prin publicații (Gridan 2014; 2016; Gridan, Florian 2015; Gridan et alii 2017) sau prezentări la sesiuni științifice (Beldiman et alii 2014; Nițu et alii 2013), se adaugă celor menționate deja în literatura de specialitate de-a lungul ultimei jumătăți de secol (Bichir 1960; 1962; Costea 2004; Dumitrescu 1958; Eskenasy 1981; Horedt 1953; Maxim 1999; Roska 1942; Glodariu, Costea 1983; Glodariu et alii 1980; Popa, Ștefănescu 1980).

În articolul de față, semnalăm descoperiri de suprafață de material litic paleolitic, care pot reprezenta un punct de pornire pentru eventuale cercetări sistematice în zonă. Demersul nostru contribuie la eforturile recente investite în descoperirea de noi situri paleolitice în sud-estul Transilvaniei (Cârciumaru et alii 2008a), noi cercetări în situri anterior semnalate (Cosac et alii 2015; Cosac et alii - sub tipar; Vereș et alii - sub tipar) (Fig. 1) sau de revalorificare științifică a siturilor anterior cunoscute (Cârciumaru et alii 2008b; 2010).

ZONA DE STUDIU

Din punct de vedere geografic, zona cercetată (Fig. 1) aparține, în cea mai mare parte, Depresiunii Făgărașului, partea nordică a acesteia reprezentând un culoar natural de trecere înspre Depresiunea Homoroadelor (situată la nord), Podișul Hârtibaciului (situat la vest) și Țara Bârsei (situată la est). Ea are ca ax central cursul râului Olt care o străbate de la nord-est spre sud-vest, pe o distanță de cca 20 km, după ce acesta trece de Defileul Racoșului și Cotul Turzunului, până în dreptul localităților Hărmeag și Șercaia, unde își schimbă direcția spre vest. Limita estică a zonei cercetate include sectorul central al Munților Perșani, cuprins între Depresiunea Șinca Nouă – Vlădeni (la sud) și Defileul Racoșului (la nord), iar limita vestică este reprezentată de zona răsăriteană a interfluviului Hârtibaci–Olt.

În microzona Rupea – Homorod – Rupea Gară se află o mare concentrație de situri arheologice; mai precis, este vorba despre șase puncte pe o suprafață de cca 4 km². Acestea au fost notate cu inițiala localității căreia îi aparțină (H – Homorod, R – Rupea), și cu cifre, în ordinea descoperirii: H, H1, R4, R5, R6, R7¹.

Patru dintre acestea sunt semnalate în literatura de specialitate: H (Costea 2004; Maxim 1999; Szántácsuj 2015), R4 (Gridan 2014), R6 (Gridan 2016, Gridan et alii 2017) și R7 (Gridan, Florian 2015), iar două sunt încă

¹ Materialele analizate în acest studiu au fost identificate în punctele R4, R5 și R7, care aparțin din punct de vedere administrativ localităților Rupea (R4), Homorod (R7) și Ungra (R5). Pentru discuții legate de

denumirea acestor puncte și apartenența lor administrativă a se vedea: Gridan, Florian 2015, p. 119–120; Gridan 2016, p. 364.

nepublicate (R5, identificat de unul dintre autori – SG în 2014 și H1, identificat de SG în 2017).

Pe baza materialelor arheologice descoperite pe suprafețe arate din respectiva microzonă (Fig. 2), așezările au fost atribuite următoarelor perioade:

- R4, R5, R7 – Neolic timpuriu;
- R4, R5, R6 (?), R7, H, H1 – Eneolic;
- R5, R6, R7 – din Epoca Bronzului până în Epoca Romană.

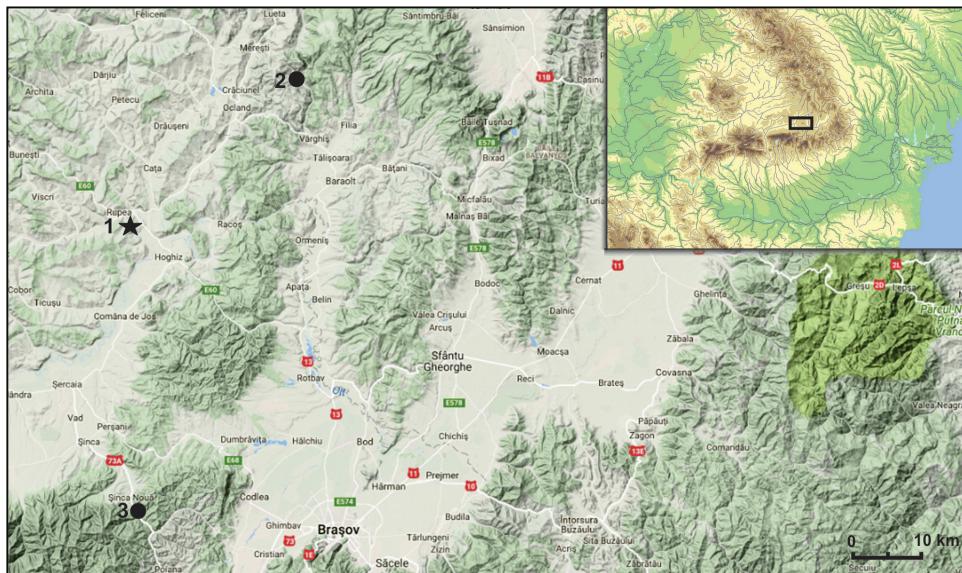

Figura 1. Zona de sud-est a Transilvaniei: 1. Rupea; 2. Abri 122 (Cheile Vârghișului); 3. Şinca Nouă (modificat după www.gpsvisualiser.com) / Southeastern Transylvania: 1. Rupea; 2. Abri 122 (Cheile Vârghișului); 3. Şinca Nouă (modified after www.gpsvisualiser.com).

Figura 2. Microzona Rupea – Homorod – Rupea Gară (modificat după Google Maps) / The microregion Rupea – Homorod – Rupea Gară (modified after Google Maps).

SEMNALĂRI ANTERIOARE

În această microzonă, semnalările de locuire paleolitice și de faună pleistocenă sunt lacunare și dificil de folosit. Astfel, localitatea Rupea a fost asociată cu un sit paleolitic (cod RAN 40401.02) „de terasă” (Costea

1996, p. 93), situat „pe teritoriul localității” (Costea 2004, p. 13). Afirmația se bazează pe preluarea eronată a informației publicate de M. Roska (1942, p. 138); autorul se referea la descoperirea unui dinte de mamut, fără a menționa piese litice². Informația a fost preluată și de A. Păunescu (2001, p. 344), care preciza că piesa de mamut

² La poziția Kőhalom – numele maghiar al localității Rupea – Roska precizează: „Kovács F. marosvásárhelyi gyűjtben *Elephas primigenius*

zápfoga” – În colecția lui F. Kovacs din Târgu Mureș apare un molar de *Elephas primigenius* (traducere Malvinka Urák).

provine din punctul „Movila de piatră”. Din nou, prezentarea este inexactă, deoarece acest toponim reprezintă traducerea din maghiară a numelui localității Rupea (Kőhalom – Movila de Piatră), deci punctul de proveniență este în continuare necunoscut. În apropiere de Rupea au mai fost descoperite resturi paleontologice la Dăișoara (Roska 1942, p. 147) și în apropierea localității Hoghiz (Păunescu 2001, p. 318), dar în literatura de specialitate nu se vorbește despre piese litice.

METODOLOGIE

În punctele R4 (*La Movilă*) și R7 (*Rinneberg / Pârâul Mălinilor*), aflate pe cele două maluri ale pârâului Paloș, la cca 500 m distanță (Fig. 2), a fost descoperit un bogat material arheologic, constând în principal din ceramică, chirpici, material litic cioplit și şlefuit.

Pentru a delimita lotul pe care l-am atribuit Paleoliticului, am procedat la eliminarea pieselor cioplite pe care le-am considerat neolitice sau mai târzii după următoarele criterii:

– Uzura specifică: au fost eliminate piesele cu depunerile de SiO_2 , semn al folosirii lor în recoltarea cerealelor;

– Dimensiuni: au fost eliminate microlititele; fără a sugera că piesele paleolitice nu pot fi microlitice, în această fază am considerat mai prudent să le eliminăm;

– Materia primă: au fost eliminate piesele din silex și obsidian, pentru că acestea prezintă caracteristici tehnотipologice specifice epocilor mai târzii semnalate în zonă (gratoare microlitice, lamele retușate, vârfuri de săgeți etc.). Pentru silex, cele mai apropiate posibile surse sunt „calcarele cu accidente silicioase” în zona văilor din Munții Perșani (Cârciumaru et alii 2010, p. 106), dar deocamdată nu am găsit astfel de roci în zona Rupea, în vreme ce pentru obsidianul folosit în Paleolitic sursele sunt mult mai îndepărtate, respectiv în sectoarele occidentale ale munților Carpați (Dobrescu 2007; Dobrescu et alii 2018);

– Asocierea cu complexe neolitice sau mai târzii: am eliminat piesele susceptibile de a proveni din complexe identificate la suprafață prin aglomerări de chirpici, mari concentrații de fragmente ceramice etc.

INVENTARUL LITIC

Materialul litic selectat constă din 65 de piese³: 64 provin din punctele R4 și R7, la care se adaugă o piesă care aparține punctului R5 (Fig. 2). Ca urmare a faptului că piesele au fost descoperite în poziție secundară, lotul a fost tratat unitar.

Inventarul cuprinde 57 de piese unifaciale (retușate sau nu), trei nuclee, un *chopping tool*, un bloc testat și trei percutoare.

Figura 3. Galeți de gresie silicioasă și quartit vizibili în arătura de pe care au fost recoltate piesele paleolitice / Siliceous sandstone and quartzite nodules lying in the ploughed fields where the Palaeolithic tools were found.

³ În prezent, materialul litic se află în curs de predare către Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” din Făgăraș.

Pieselete litice sunt masive (Tabel 1, Fig. 4–5), fapt explicat, cel puțin parțial, prin caracteristicile materiei prime.

Tip suport		\bar{X}	σ
Așchii întregi (29)	Lungime	53,6 mm	13,8 mm
	Lățime	39,3 mm	11,4 mm
	Grosime	12,6 mm	3,5 mm
	Greutate	42,1 gr	34,1 gr
Piese retușate întregi (8)	Lungime	54,2 mm	10 mm
	Lățime	41,8 mm	10 mm
	Grosime	14,4 mm	4,8 mm
	Greutate	45,2 gr	28,4 gr
Nuclee întregi (3)	Lungime	84,4 mm	26,2 mm
	Lățime	66,3 mm	8,3 mm
	Grosime	34,3 mm	14,9 mm
	Greutate	265,5 gr	167,8 gr

Tabelul 1. Parametrii principalelor categorii de pieze întregi / Parameters for the main groups of complete pieces.

Nuclee

Au fost descoperite trei nuclee, la care se adaugă un bloc testat și un *chopping tool*. Unul dintre nuclee este de tip Levallois, preferențial, fără cortex (Figura 4/6). Celelalte două nuclee au câte o suprafață de debitaj; unul dintre ele (Figura 4/7) are un singur plan de lovire (suprafața corticală se încadrează în intervalul 40–60%), iar celălalt are două planuri de lovire opuse (suprafața corticală în intervalul 10–40%). Este important de menționat că blocul testat are dimensiuni foarte mari (178 × 110 × 53,5 mm, 2750 gr), ceea ce întărește afirmația privind caracterul local al materiei prime.

Piese unifaciale

Din punct de vedere al formei, suporturile unifaciale sunt reprezentate în principal de așchii, dar remarcăm și prezența a opt lame (Tabel 2).

Tip suport unifacial	N
Așchii simple	37
Așchii Levallois	2
Așchii debordante	3
Așchii convergente	3
Așchii <i>outrepassé</i>	1
Lame	8
Nedeterminat	3
Total	57

Tabelul 2. Categoriile de suporturi unifaciale / Types of unifacial blanks.

Suprafețele exterioare ale așchiilor prezintă în majoritate negative dispuse unidirecțional, în același sens cu direcția de debitaj. Dintre lame, o singură piesă a fost cioplită în tehnică laminară (Fig. 4/1).

Taloanele așchiilor atestă o preocupare redusă pentru prepararea planurilor de lovire. În ceea ce privește tipurile de taloane, remarcăm predominarea celor netede și corticale (Tabel 3).

Tip talon	N
Fațetăt	9
Diedru	1
Neted	18
Cortical	10
Punctiform	2
Spart	7
Nedeterminabil	2
Total	49

Tabelul 3. Tipurile de taloane / Types of platforms.

Taloanele sunt mari (suprafața medie este 52 × 39 mm), iar bulbul de percuție este pronunțat. Tipul de percuție folosit este cel dur.

În ceea ce privește prezența cortexului pe pieze, precizăm că cele mai numeroase pieze unifaciale sunt necorticale sau au o suprafață corticală redusă (Tabel 4).

Suprafață corticală	N
0	19
1–10%	10
10–40%	9
40–60%	8
60–90%	3
90–99%	4
Nedeterminat	4
Total	57

Tabelul 4. Suprafața corticală a pieselor unifaciale / Cortical surface of the unifacial pieces.

Unelte

Am identificat 20 de unelte unifaciale și un *chopping tool*; uneltele sunt, cu o singură excepție, din gresie silicioasă:

- O așchie Levallois (Fig. 4/1) și un vârf Levallois (Fig. 4/4)
- Un vârf pseudo-Levallois (Fig. 5/4)
- Un cuțit *à dos* natural (Fig. 5/10)
- Două racloare simple convexe (Fig. 5/9)
- Două racloare pe față plană (Fig. 5/5, 5/7)
- Un racloar *déjété*, combinat cu o *encoche clactoniană* (Fig. 5/8)
- Un gratoar pe așchie lată (Fig. 5/3)
- O piesă cu trunchiere rețușată (Fig. 5/2)
- O piesă cu *encoche* distală
- Două denticulate (Fig. 4/8, 5/6)
- Șase piese cu rețușă neregulată, din care una din șist negru
- Un *chopping-tool*.

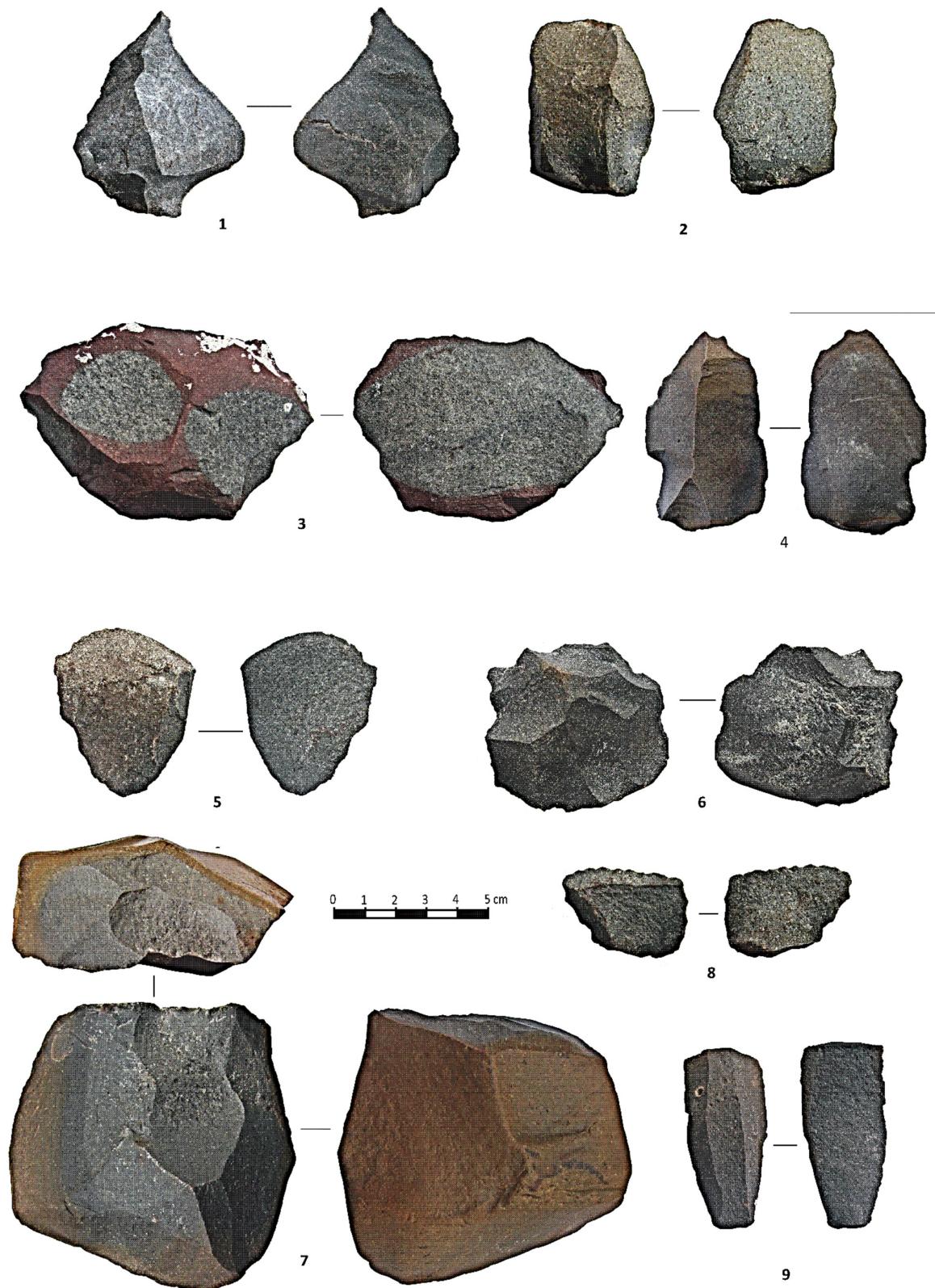

Figura 4. 1. Așchie Levallois; 2, 3, 5. Așchii neretușate; 4. Vârf Levallois; 6. Nucleu Levallois; 7. Nucleu; 8. Denticulată; 9. Lamă neretușată / 1. Levallois flake; 2, 3, 5. Unretouched flakes; 4. Levallois point; 6. Levallois core; 7. Core; 8. Denticulate; 9. Unretouched blade.

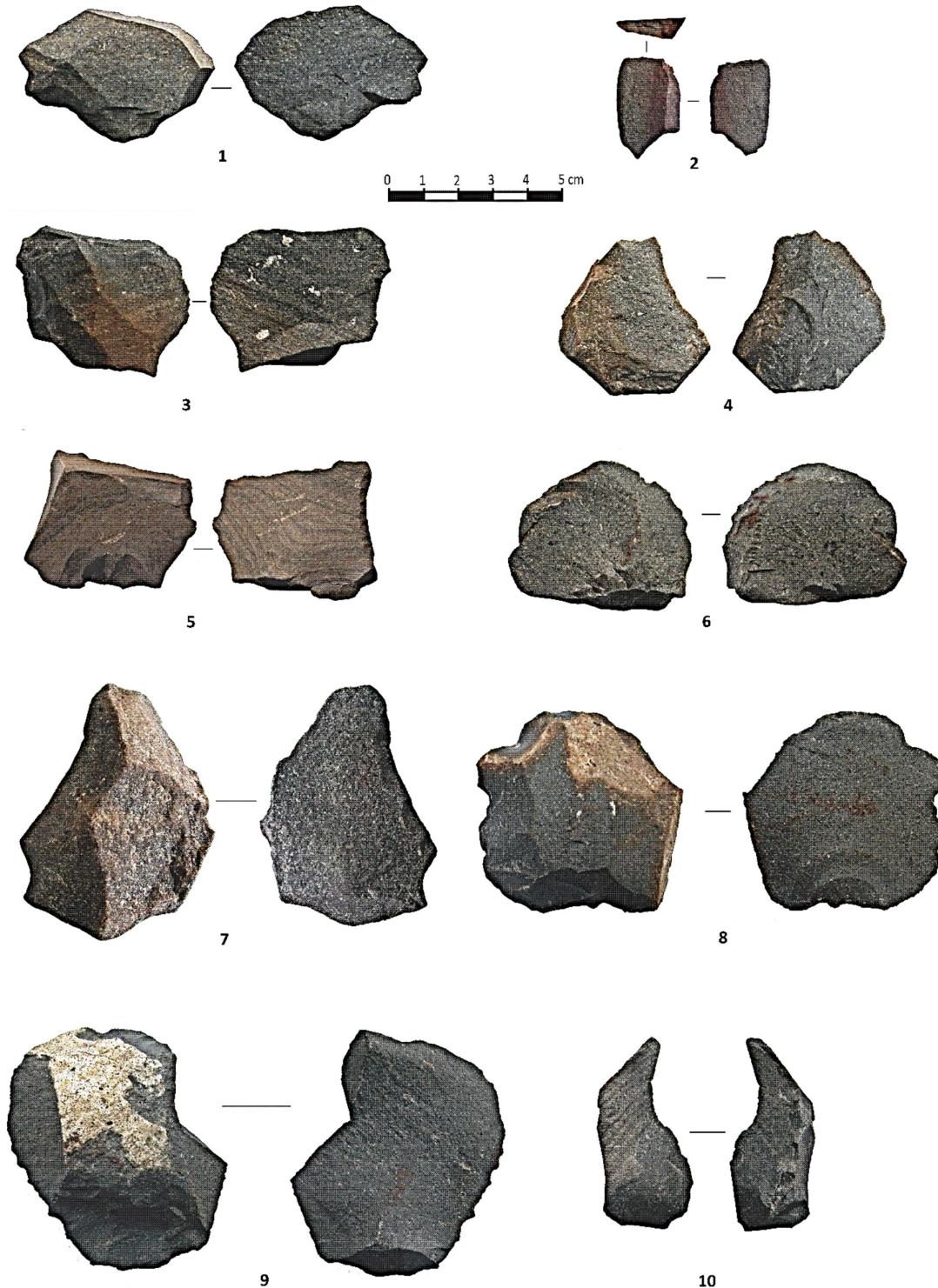

Figura 5. 1. Aşchie neretuşată; 2. Trunchiere retuşată; 3. Gratoar; 4. Vârf pseudo-Levallois; 5, 7. Racloare pe faţă plană; 6. Denticulată; 8. Racloar déjeté cu encoche clactoniană; 9. Racloar simplu convex; 10. Cuțit à dos natural / 1. Unretouched flake; 2. Truncation; 3. Endscraper; 4. Pseudo-Levallois point; 5, 7. Interior scrapers; 6. Denticulate; 8. Déjeté scraper with Clactonian notch; 9. Simple convex scraper; 10. Naturally backed knife.

Între uneltele retușate, cele mai multe prezintă o retușare mai slabă. Marginile pieselor sunt destul de deteriorate (opt au astfel de urme pe ambele fețe, iar 14 doar pe o față), evident ca urmare a multiplelor procese post-depoziționale, din perioade (pre)istorice și contemporane.

Percutoare

Am identificat trei percutoare (două din gresie silicioasă și unul din cuartit). Le-am încadrat în lotul analizat, dar nu avem certitudinea că ele sunt paleolitice.

CONCLUZII

Materialul litic descoperit în microzona Rupea-Homorod-Rupea Gară reprezintă o primă descoperire certă care poate fi atribuită Paleoliticului în zona centrală a Munților Perșani. Prin caracteristicile sale (așchii masive, unelte pe așchii – în principal racloare, două piese Levallois și un nucleu Levallois), considerăm că lotul apartine Paleoliticului Mijlociu.

În acest stadiu al cercetării, nu putem stabili dacă materialele litice paleolitice din punctele denumite R4, R5 și R7 aparțin unuia sau mai multor situri. Deși, în prezent, siturile R4 (*La Movilă*) și R7 (*Rinnenberg/Pârâul Mălinilor*), se află la nord, respectiv la sud de punctul de confluență a trei pâraie (Cozd, Fișer și Palos), care formează în aval de acest punct Valea Mare (afluent al Homorodului), iar distanța dintre ele este de circa 500 m, nu excludem posibilitatea ca, de-a lungul Pleistocenului, aceste terase să fi făcut parte din aceeași structură geomorfologică.

Deocamdată putem afirma doar că cel puțin una dintre funcțiile sitului/siturilor paleolitice a fost aprovisionarea cu materie primă; abundența galeșilor de gresie silicioasă face plauzibilă ipoteza că zona a fost vizitată de mai multe ori de-a lungul Pleistocenului.

Descoperirea sitului/siturilor de la Rupea completează harta descoperirilor paleolitice din sud-estul Transilvaniei. Această semnalare are un mare potențial mai ales în speranța efectuării de cercetări sistematice în viitor; în măsura în care vor fi descoperite niveluri *in situ*, cu inventar bogat, vom putea obține informații suplimentare privind aceste locuiri. Totodată, analize de sedimentologie și date absolute vor putea clarifica tipul de relații dintre punctele semnalate.

Situl/siturile de la Rupea se află relativ la egală distanță de locuirile semnalate la Șinca Nouă și Abri 122 din Cheile Vârghișului (Fig. 1). Acestea din urmă a furnizat o bogată colecție de piese litice (inclusivând vârfuri bifaciale), unelte de os și resturi faunistice. Pentru vârstele locuirilor, au fost obținute mai multe date, dar care în general converg spre MIS 5 (Vereș et alii – sub tipar).

Prin urmare, descoperirile de la Rupea nu pot decât să stimuleze interesul paleoliticienilor pentru zona de sud-est a Transilvaniei.

MULȚUMIRI

Mulțumim domnilor Ciprian Vaida (Consiliul Local Rupea, utilizator al unora dintre parcelele agricole), Ștefan Doru Șona (Consiliul Local Homorod, utilizator al unora dintre parcelele agricole) și Gheorghe Repede (proprietarul uneia dintre parcelele agricole) pentru facilitarea perieghezelor în zona studiată. De asemenea, mulțumim colegiei Malvinka Urák (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj) pentru traducerile din limba maghiară.

BIBLIOGRAFIE

- Beldiman et alii 2014 – C. Beldiman, S. Gridan, D-M. Szancs, *O descoperire recentă relativă la vânătoarea cu arcul în evul mediu în endocarstul din sud-estul Transilvaniei*, poster prezentat la simpozionul *Arheovest II. In Honorem prof. univ. dr. Gheorghe Lazarovici*, Timișoara, 2013.
- Bichir 1960 – G. Bichir, *Săpăturile de salvare de la Cuciulata (r. Rupea, reg. Stalin)*, MCA 7, 1960, p. 351–359.
- Bichir 1962 – G. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau (im Lichte der Grabungen von Cuciulata und Mândrișca)*, Dacia NS 6, 1962, p. 87–114.
- Cârciumaru et alii 2008a – M. Cârciumaru, E. Nițu, R. Ștefănescu, *Deux nouveaux habitats sur la carte du Paléolithique de Roumanie, découverts en 2008 à Șinca Nouă (département de Brașov)*, Annales d'Université "Valahia" Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire 10, 1, 2008, p. 47–57.
- Cârciumaru et alii 2008b – M. Cârciumaru, E. Nițu, J.-G. Bordes, G. Murătooreanu, M. Cosac, R. Ștefănescu, *Le Paléolithique de la grotte Gura Cheii – Râșnov*, Târgoviște, 2008.
- Cârciumaru et alii 2010 – M. Cârciumaru, E. Nițu, R. Dobrescu, R. Ștefănescu, *Palaeoliticul din județul Brașov*, Târgoviște, 2010.
- Cosac et alii 2015 – M. Cosac, G. Murătooreanu, A. Radu, D. Vereș, D. Buzea, L. Niță, M. Mărgărit, V. Dumitrașcu, *Merești, Cheile Vârghișului, jud. Harghita. Punct: Abri 122/1200, CCA, campania 2014*, Pitești, 2015, p. 161–162.
- Cosac et alii, sub tipar – M. Cosac, G. Murătooreanu, D. Vereș, L. Niță, C. Schmidt, U. Hambach, R. Alexandru, R. Cuculici, D. Buzea, M. Mărgărit, V. Dumitrașcu, Ș. Vasile, A. Petculescu, I. Dénes, *Multi-proxy archaeological investigations of a Middle Palaeolithic occupation context in Eastern Transylvania, Romania*, Quaternary International, sub tipar <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2017.09.014>
- Costea 1996 – F. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov (II)*, Brașov, 1996.
- Costea 2004 – F. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 2004.
- Dobrescu 2007 – R. Dobrescu, *Obsidianul din aşezările aurignaciene din nord-vestul României*, SP 4, 2007, p. 16–31.
- Dobrescu et alii 2018 – R. Dobrescu, A. Tuffreau, C. Bonsall, *L'utilisation de l'obsidienne au Paléolithique supérieur dans le nord-ouest de la Roumanie*, L'Anthropologie (Paris) 122, 2018, p. 111–128.
- Dumitrescu 1958 – V. Dumitrescu, *Céramique du type Criș et fragment rubané dans le sud-est de la Transylvanie*, Dacia NS 2, 1958, p. 401–406.
- Eskensay 1981 – V. Eskensay, *O nouă cetate românească în Tara Făgărașului. Cetatea Comănei (secolele XIII–XIV)*, RevMuz 50, 1, 1981, p. 34–44.
- Glodariu et alii 1980 – I. Glodariu, F. Costea, I. Ciupera, *Comăna de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Cluj-Napoca, 1980.
- Glodariu, Costea 1983 – I. Glodariu, F. Costea, *Așezarea dacică de la Sercăia (jud.Brașov)*, Cumidava 13, 2, 1983, p. 9–42.

- Gridan 2014 – S. Gridan, *Un nou punct arheologic neolicitic în sud-estul Transilvaniei, orașul Rupea (jud. Brașov)*, în: S. Fortiu, A. Cîntar (eds.), *Arheovest II. In honorem Gheorghe Lazarovici*, Szeged, 2014, p. 241–250.
- Gridan 2016 – S. Gridan, *Proiectile de piatră care aparțin unui posibil castru roman recent identificat în sud-estul Transilvaniei (com. Ungra, jud. Brașov)*, în: D. Micle, A. Stavila, C. Oprean, S. Fortiu (eds.), *Arheovest IV. In honorem Adrian Bejan*, Szeged, 2016, p. 363–382.
- Gridan, Florian 2015 – S. Gridan, C. Florian, *Contribuții la cunoașterea neoliticului și eneoliticului din sud-estul Transilvaniei, comuna Homorod (județul Brașov)*, în: S. Fortiu, A. Stavila (eds.), *Arheovest III. In memoriam Florin Medeleț*, Szeged, 2015, p. 119–133.
- Gridan et alii 2017 – S. Gridan, P. Urdea, A. Hegyi, *Castrul de la Ungra, jud. Brașov. Cercetări multidisciplinare*, în: S. Fortiu (ed.), *Arheovest V. In memoriam Doinea Benea*, Szeged, 2017, p. 851–883.
- Horedt 1953 – K. Horedt, *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz Ungra și Teiuș*, MCA 1, 1953, p. 785–815.
- Maxim 1999 – Z. Maxim, *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999.
- Nițu et alii 2013 – E. Nițu, M. Cârciumaru, O. Cîrstina, R. Ștefănescu, T. Muscă, S. Gridan, S. Șerbănescu, F. Lupu, A. Nițu, *Descoperiri preistorice în peșterile din Comăna de Sus, jud. Brașov*, comunicare susținută la simpozionul *Arheovest 1. In memoriam Liviu Măruia*, Timișoara, 2013.
- Păunescu 2001 – A. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul transilvan*, București, 2001.
- Popa, Ștefanescu 1980 – R. Popa, R. Ștefănescu, *Șantierul arheologic Ungra*, MCA 14, 1980, p. 496–503.
- Roska 1942 – M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma, I. Öskor, Thesaurus antiquitatum transsilvanicarum*, 1. *Praehistorica*, Kolosvár, 1942.
- Sztáncsuj 2015 – S. J. Sztáncsuj, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2015.
- Vereș et alii, sub tipar – D. Vereș, M. Cosac, G. Murătooreanu, U. Hambach, K. Hubay, S. Wulf, D. Karátson, *New chronological constraints for Middle Palaeolithic (MIS 6/5–3) cave sequences in Eastern Transylvania, Romania*, Quaternary International, sub tipar <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2017.07.015>.

ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS / ABREVIERI

- AA – Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen–Berlin
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaTS – Acta Terrae Septemcastrensis, Universitatea Lucian Blaga, Sibiu
Acta Siculica – Acta Siculica. Anuarul Muzeului Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe
l'Anthropologie (Paris) – l'Anthropologie, Paris
Antiquity – Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology, University of York
Anuarul MJIAp – Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești
ARA – Annuaire Roumain d'Anthropologie
Archaeometry – Archaeometry, Research Laboratory for Archaeology and the History of Art, Oxford University
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
Area – Area, Royal Geographical Society, London
ArheologijaKiev – Arheologija. Nacional'na akademija nauk Ukrainsi. Institut archeologii, Kiiv
ArheologijaSSSR – Arheologija SSSR. Svod Archeologičeskikh Istočnikov, Moskva
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
BA – Biblioteca de Arheologie, Bucureşti
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BiblThrac – Bibliotheca Thracologica, Bucureşti
BMC – *Coinsof the Roman Empire in the British Museum*, London. I, *Augustus to Vitellius*, 1923; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; III, *Nerva to Hadrian*, 1936; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly); VI, *Severus Alexander to Balbinus and Pupienus*, 1962 (R.A.G. Carson)
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BMJTAG – Buletinul Muzeului Județean „Teohari Antonescu”, Giurgiu
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, Bucureşti
Bull. et Mém. de la Soc. d'Anthrop. de Paris – Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris
CA – Cercetări Arheologice, Bucureşti
Caiete ARA - Caietele ARA, Revistă de Arhitectură, Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, Bucureşti
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Bucureşti
CercNum – Cercetări Numismatice, Bucureşti
Dacia / Dacia NS – Dacia / Dacia Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine.
Institut d'archéologie « Vasile Pârvan », Bucarest
DOW, I – Dumbarton Oaks Catalogues. A. Bellinger, Ph. Grierson (eds.), *Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, I, *Anastasius to Maurice (491-602)*, Washington, 1966 (A. Bellinger)
EAIVR – C. Preda (ed.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. I-III (1994, 1996, 2000), Bucureşti
EphemNap - Ephemeris Napocensis. Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
Estiot, TM 5 – Sylviane Estiot, *Le trésor de Maraville (Var)*, în Trésors Monétaires, V, 1983, p. 9-115
Estiot, Venèra – Sylviane Estiot, *Ripostiglio della Venèra. Nuovo Catalogo Illustrato II/1*, Aureliano, Roma, 1995
FI – File de Istorie, Bistrița
FolArch – Folia Archaeologica, Budapest
Giard, Venèra – J.-B. Giard, *Ripostiglio della Venèra. Nuovo Catalogo Illustrato, III/1, Gordiano III-Quintillo*, Roma, 1995
Göbl – R. Göbl, *Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I. / Gallienus / Saloninus (253/268)*, Regalianus (260) und *Macrianus / Quietus (260–262)*, Viena, 2000
IJO – International Journal of Osteoarchaeology
IstMitt – Istanbuler Mitteilungen, Istanbul
Istros – Istros, Muzeul Brăilei, Brăila
JAS – Journal of Archaeological Science, London
JEA – Journal of European Archaeology
JFA – Journal of Field Archaeology

- KSIA (Kiev) – Kratkije Soobščenija Instituta Arheologij Akademij Nauk SSSR, Kiev
- KSIA (Moskva) – Kratkije Soobščenija Instituta Arheologij Akademij Nauk SSSR, Moskva
- Ktèma – Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques, Strasbourg
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- MIAR – Materialy i issledovaniya po arheologii Rossii
- MIBE – W. Hahn, M.A. Metlich, *Money of the Incipient Byzantine Empire (Anastasius I – Justinian I, 491–565)*, Viena, 2000
- Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
- MuzNaț – Muzeul Național, București
- NZ – Numismatische Zeitschrift, Viena
- Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
- Pick, Regling – B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1, 1898 (B. Pick), 2, 1910 (B. Pick, K. Regling)
- Pink, NZ – K. Pink, *Der Aufbau der Römischen Münzprägung in der Kaiserzeit*. VI/1, *Probus*, NZ, 71, 1946, p. 13-74
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Mainz
- RA – Revue Archéologique, Paris
- Radiocarbon – An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Cambridge
- REA – Revue des Études Anciennes, Bordeaux
- RevBistr – Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
- RevMuz – Revista Muzeelor, București
- RIC III – H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, III, *Antoninus Pius to Commodus*, London, 1930
- RIC IV, 1 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 1, *Pertinax to Geta*, London, 1968
- RIC IV, 2 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 2, *Macrinus to Pupienus*, London, 1938
- RIC IV, 3 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 3, *Gordian III – Uranius Antoninus*, London, 1949
- RIC V, 1 – P.H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, V, 1, London, 1927 (retipărit 1968)
- RIC V, 2 – P.H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, V, 2, London, 1933 (retipărit 1968)
- RIC VI – C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, VI, *From Diocletian's reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313)*, London, 1967
- RIC VII – P.M. Bruun, *The Roman Imperial Coinage*, VII, *Constantine and Licinius A.D. 313-337*, London, 1966
- RIC IX – J.W.E. Pearce, *The Roman Imperial Coinage*, IX, *Valentinian I-Theodosius I*, London, 1933 (retipărit 1968)
- Ruzicka, Inedita – L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, NZ, 50, 1917, p. 73–173
- Quaternary International – Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SCA – Studii și Cercetări de Antropologie, București
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
- SNG IX, BM – Silloge Numorum Graecorum, IX, The British Museum, I, *Black Sea*, London, 1993
- SNG XI, Stancomb – Silloge Numorum Graecorum, XI, *The William Stancomb Collection of coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000
- SovArh – Sovetskaja Arheologija, Moskva
- SP – Studii de Preistorie, București
- Stratum(Plus) – Stratum (Plus), Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, Sankt Petersburg, București
- StudCom Satu Mare – Studii și comunicări Satu Mare
- StudCom Sibiu – Studii și Comunicări, Sibiu
- Th-D – Thraco-Dacica, București
- Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău
- Vărbanov – I. Vărbanov, *Greek Imperial Coins and their Values (The Local Coinage of the Roman Empire)*, I, *Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior*, Burgas, 2005
- Verh.Naturforsch.Ver. – Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn, Brünn (Brno)